

CHE IX.	Deriváty uhľovodíkov
CHE IX.1	Halogénderiváty

Deriváty uhľovodíkov

- Vznikajú z uhľovodíkov nahradením jedného alebo viacerých atómov vodíka v molekule iným atómom alebo skupinou atómov (**funkčnou/ charakteristickou skupinou**)

Zloženie derivátu

A. Uhľovodíkový zvyšok (R)	B. Charakteristická (funkčná) skupina (X)
časť molekuly uhľovodíka bez vodíka	skupina atómov, ktoré nahrádzajú vodík udáva vlastnosti derivátov

Rozdelenie derivátov:

1. Halogénderiváty

- Charakteristická skupina **-X** (X= halogén ....F, Cl, Br, I)

Názvoslovie

1. Substitučné

- *Predpona obsahuje lokanty + gr. číselné predpony podľa počtu X*
- halogény sú usporiadané podľa abecedného poradia (*atóm chlóru podľa c, číselná predpona sa neberie do úvahy*)

2. Skupinové

- *názov halogenid obsahuje predponu podľa počtu halových prvkov*

3. Triviálny- chloroform

Rozdelenie

A. Podľa typu uhlíka, na ktorom je naviazaný halogén		
a. primárne	b. sekundárne	c. terciárne

Vlastnosti

A.Fyzikálne

Skupenstvo- rôzne (nižšie plyny)

Rozpustnosť- nerozpustné vo vode (iba v alkoholoch, éteroch)

Hustota a teplota varu, topenia- vyššie v porovnaní so svojimi uhľovodíkmi, zvyšujú sa s rastúcou Mr halogénu (najvyššiu jódderiváty)

Horľavosť- klesá so stúpajúcim počtom X (úplne substituované nehorľavé)

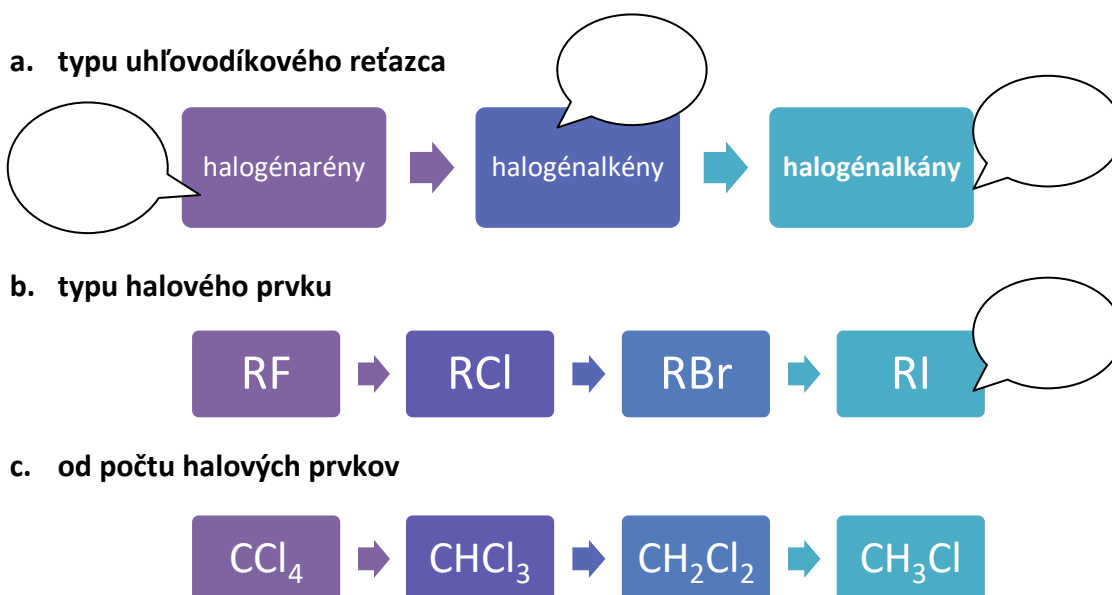
Jedovatosť- kumulácia v tukových tkanivách

B.Chemické

väzba R-X - polárna

- väzbový elektrónový pár posunutý k X (vznik čiastkového záporného náboja na X a kladného na C) **-I efekt**
- Väčšinou heterolytický zánik väzby
- smerom k jódu
  - polarita väzby klesá (nižšia elektronegativita)
  - polarizovateľnosť väzby stúpa
  - disociačná energia väzby klesá

Vysoká reaktivita- závisí od typu a počtu X a typu uhľovodíkového reťazca

Pôvod

- Prírodný**- hormón- tyroxín
- Syntetický**- väčšina - hlavne chlórderiváty (kvôli nižšej cene chlóru)

Využitie halogénderivátov

- Najčastejšie rozpúšťadlá, freóny, insekticídy, výroba plastov, v organickej syntéze-alkylácia arénov, medicína- dezinfekcia, anestetiká, sedatíva, hypnotiká

Tetrachlórmetán (chlorid uhličitý)

- Bezfarebná jedovatá kvapalina, sladkastý zápach, jemne narkotické účinky
- Výborné rozpúšťadlo, čistiaci prostriedok
- kedysi náplň do hasiacich prístrojov (*v uzavretých miestnostiach nie, pretože nad 500°C vzniká jedovatý fosgén*)

Chloroform (trichlórmetán)

- Prchavá kvapalina sladkastej vôňe
- Organické rozpúšťadlo, anestetické a narkotické účinky, zdraviu škodlivý (*podозrenie na poškozovanie plodov, poškodenie pečene, srdca, NS a vznik rakoviny*)- na svetle sa rozkladá na fosgén a HCl

Jodoform (trijódmetán)

- žltkastá kryštalická látka, šafranová vôňa, dezinfekčné účinky

Vinylchlorid (chlórétén)

- Karcinogénny plyn
- Výroba PVC (*novodur- nemäkčený na inštalačný materiál, novoplast- mäkčený na fólie, hračky, podlahové krytiny, koženky, umelé kožušiny*)

Freóny (napr. difluórdichlórmetán – freón 12, trichlórfluórmetán- freón 11)

- Aspoň s dvoma odlišnými halogénmi(*jeden musí byť F*)
- Hnacie plyny do sprejov, chladiace médium do chladničiek a klimatizácií, rozpúšťadlá,
- Porušujú ozónovú vrstvu (*UV sa rozkladá homolyticky na Cl. a ten štiepi ozón*)

Tetrafluóretylén

- Výroba plastu **teflónu**- polytetrafluoretylén PTFE(*odolný voči chemikáliám, vysokým teplotám, povrchová úprava nádob na varenie, nepriľnavá vrstva, nehorľavý, pri veľmi vysokých teplotách sa rozkladá*)
- Medicína- implantáty, chemický priemysel- potrubie, aparatúry, textilný- goratex, výroba kuchynského riadu

Chloroprén (2-chlórbuta-1,3-dién)

- Chloroprénový kaučuk

DDT (1,1,1-trichlór-2,2-bis-(4-chlórphenyl)etán) a HCH(1,2,3,4,5,6-hexachlórcyklohexán)

- Insekticídne účinky
- Zakázané používanie- jedovaté, veľmi stále, biologicky neodbúrateľné - kumulácia v pôde, v tukových tkanivách organizmov(*cez potravinový reťazec aj v človeku*), mutagénne a karcinogénne účinky

Dioxíny

- Chlórované aromatické zlúčeniny obsahujúce aj kyslík
- Veľmi toxické, oslabujú imunitu, narušujú hormonálnu reguláciu, karcinogénne
- Polčas rozpadu v ľudskom tele asi 7 rokov
- Vznik rozkladom chlórovaných pesticídov, PVC, farieb, spaľovaním papiera bieleného chlórrom

Príprava halogénderivátov

1. z alkánov (S_R)
2. z arénov (S_E)
3. nenasýtených uhľovodíkov (A)

Typické reakcie halogénderivátov

A. alkylhalogenidy

1.Nukleofilné substitúcie

- Nahradenie halového prvku **nukleofilným činidlom**
- Väzba C-X zaniká **heterolyticky**
- Možnosť prípravy rôznych organických látok- alkoholy, amíny, étery

2. Eliminácie (dehalogenácia)

- konkurenčná reakcia S_N (*pri vyššej teplote prednostná*)
- Odštiepenie X a H, vznik násobnej väzby
- vznik **alkénov**
- potrebné silné zásadité činidlo (*KOH v etanole*) a zvýšenú teplotu

Zajcevovo pravidlo- pri eliminácii nesymetrických halogénderivátov sa atóm vodíka odštiepi zo atómu uhlíka s menším počtom atómov vodíka (vznik produktu s väčším počtom alkylových skupín)

3.Polymerizácie

- polyreakcia(*chemická reakcia, pri ktorej vznikajú makromolekulové látky*)
- reakciou monomérov vzniká polymér bez vzniku vedľajšieho produktu
- viacnásobná adícia a reťazová reakcia

B. Arylhalogenidy

1.Substitúcia elektrofilná

- Väzba Ar- X kratšia, pevnejšia a s vyššou energiou ako R-X
- Molekula stabilnejšia, **menej reaktívne** (*neochotné reagovať s nukleofilom*)
- Deaktivujúci vplyv **+M a -I** efektu halogénu
- Prebiehajú iba vplyvom silných elektrofilov (*napr. NO_2^+ , CH_3^+*)
- **Pomalšie pri arylhalogenide ako pri aréne**
- Orientácia **do polohy orto a para**
- Najčastejšie **halogenácia, alkylácia, nitrácia**

2.Substitúcia nukleofilná

- Vo veľmi tvrdých reakčných podmienkach (*katalytické pôsobenie medi/ mednatých zlúčenín*)